

Egill Bjarnason: A megkerülhetetlen Izland

Hogyan változtatta meg egy kis sziget a világ történelmét

Fejérvári Boldizsár fordítása

Bevezetés

Selfoss települése különleges kincs. Izland harminchat kis- és nagyvárosa közül eredetileg csaknem mind a tengerészeti hagyományokhoz igazodva jött létre olyan helyeken, ahonnan jól láthatók a beérkező hajók – ám nem úgy a szárazföldről körülölelt, a sziklás tengerparttól messze eső Selfoss. Itt nőttem fel én, szigetünk belsejében.

Selfoss az Ölfusá keleti partján terül el, amely Izland leghosszabb folyója, és a tengerparttól mintegy 170 kilométerre, egy gleccserből ered. A település történetének első kilenc évszázada során nem sok látogató vetődött errefelé, hiszen a folyón lóháton és ladikon egyaránt életveszélyes volt átkelni, és őszintén szólva nem is érte meg. Végül az izlandi és a dán hatóságok összefogtak, és szimbolikus gesztussal függőhíd létesítéséről határoztak. A híd 1891-ben, az első automobil megérkezése előtt tizenhárom évvel készült el, összekötve Izland nyugati és déli részét. Selfoss a távolsági utazások pihenőállomásává lépett elő, ahol mindenki megszárihatta a ruháját, és beszerezhetette az időjárással kapcsolatos információkat az ellenkező irányba tartó vándoroktól. Manapság egy-egy hot dogra ugranak be a látogatók.

A hídnak köszönhetően ma is élénk az átmenő forgalom, építészeti emlékként pedig központi térrendező elem, csakúgy, mint egy tengerparti településen a kikötő. Ami másutt a halfeldolgozó üzem, az mifelénk a tejipari telep. A kikötőbe ki-bejáró hajók helyett pedig mi az autókat bámulhatjuk naphosszat a centrum lenyűgöző körforgalma körül, amely „nagyvároshoz” méltó – és ez rendjén van így, hiszen nyolcezer lakosával Selfoss Izland legnépesebb települései közé tartozik. Mérete mindazonáltal nem igazán tekintélyt parancsoló, és akkor se ijedjünk meg, ha egyedül találunk magunkat az utcán – Selfossban csak és kizárólag a gyerekek, illetve a bevont jogosítványú szeszesital-kedvelők járnak gyalog.

A város főutcáján egyebek mellett öt fodrászüzletet, három bankfiókot, a szüleim könyvesboltját, egy cérnaüzletet, egy karácsonyi kellékekre szakosodott boltot, valamint a Krónan elnevezésű szupermarketet találjuk. Ez utóbbi bejáratánál vette kezdetét újságírói karrierem. Jegyzetfüzetemmel és a Sunnlenska című helyi laptól kölcsönözhető legolcsóbb fényképezőgéppel mindennap olyan járókelőkre vadásztam, akik hajlandók voltak válaszolni „a nap kérdésére”. A derék helybéliek olyan aktuális ügyekben fejthették ki véleményüket, amelyekről gyakorlatilag semmit sem tudtak, és a borítékolható intellektuális megsemmisülésüket a válasz mellé biggyesztett pillanatfelvétel tette teljessé.

Idővel sikerült feljebb tornásznom magam a ranglétrán. EZEK BIZONY NEM BÚVÁRMASZKOK: SZEXJÁTÉKOKKAL TELI TÁSKÁT TALÁLTAK AZ USZODÁBAN – olvasható egyik korai riportom címében. Egy másik cikkem egy paradicsomtermesztőről szólt, aki mellékesként marihuánát kezdett előállítani egy elhagyott mézsárszéken. A kis közösségben azonban, mint megvallotta, stresszesnek bizonyult a drogfünök titkos élete, ezért a megtermelt fű java részét ő maga fogyasztotta el.

A Sunnlenska, fölöttébb találékony tulajdonosának hála, még húszas éveim elején is élt és virult. Fennmaradásának egyik titka a tökélyre fejlesztett barterrendszer volt: a tulaj előszeretettel fizetett pénz helyett természetben – a hirdetési piacon jól megforgatta a helyi vállalkozások által termelt javakat. A karácsonyi időszakban például tűzijátékok, illetve könyvek sokaságának recenziós példányai képezték a bónuszaim gerincét. Egy tavaszi fizetésnap alkalmával meg egy huszonhét sebességes Mongoose túrakerékpáron gördült be a szerkesztőségbe, melynek tekintélyes hátsó csomagtartóján csak vaskos kerekei tettek túl. „A tied, viheted!” – lelkesedett, leginkább a kiváló reklámműlet felett érzett öröm okán. Abban a hónapban nem tapasztaltam beérkező pénzt a bankszámlámon.

Friss „jövedelmemet” azonmód fel is avattam. Elvégre Selfossban az egyik legjobb dolog, amint egy útikönyv siet leszögezni, az, hogy igen könnyen elhagyható. Az 1-es út – Izland híres-nevezetes Ringje vagy körgyűrűje – épp középen szeli ketté a várost.

Sátrammal és rendkívüli mennyiségű kuzkusszal felszerelve elkerektem a tejüzem mellett, majd a körforgalmat magam mögött hagyva keletnek vettem az irányt.

A Ring hivatalosan egy 1321 kilométer hosszú hurok, amely jóformán Izland összes települését összeköti egymással. Megszakítás nélkül valamivel több, mint tizenöt óra alatt végigautózhatunk rajta. Biciklivel ez kicsit tovább tart. Izland domborzata hírhedten egyenetlen, ráadásul a tengerpart mentén igen erős szél fúj. Arra pedig eddig semmilyen statisztikai vagy meteorológiai magyarázatot nem sikerült találni, hogy kerékpározás közben miért sújtja az embert a vártnál jóval gyakrabban szembeszél. Sőt, mindig. És nem viccelek.

A reklámbringám hősiesen állta a sarat, de mire a kellemetlen széljárás és a hosszú hegyi emelkedők közepette partjáró körutam feléhez értem, teljesen kimerültem. Úgy döntöttem, egy időre megpihenek Húsavíkban.

Ez a város az északi partvidéken fekszik, és a tágas Skjálfandi-öbölre néz, amelynek szája messze északon a Grönlandi-tenger és a Jeges-tenger felé nyílik. Azon túl már csak az Északi-sark van.

Fájó térdrel a kikötőben ögyelegve beszédbe elegyedtem egy szkúner kapitányával, aki elmondta, hogy fabárcájának legénységéből hiányzik egy fő. Hamarosan megtudtam, hogy ez az egy fő egyszeriben megkettőzné a létszámot, ugyanis egyelőre Hörður Sigurbjarnarson kapitány tette ki a teljes legénységet, aki viszont mintha egyenesen egy rajzfilmből lépett volna ki – csak a pipa hiányzott a szájából (mivel hevesen ellenezte a dohányzás minden formáját). De az érces hang, az ősz hajkorona, a zord ábrázat és a kemény kézfogás mind megvolt nála. Meg a barátságos mosoly.

Megosztottam vele a széliránnyal kapcsolatos elméletemet: csodával határos, hogy sosem segít, mindig csak akadályoz. Úgy bámult, mint aki egy kukkot sem ért.

– Hajlamos vagy a tengeribetegsége? – váltott témát, amivel kezdetét vette a rögtönzött állásinterjú.

Honnan tudhattam volna? Ennyi erővel azt is kérdezhetné volna, hogy szenvedek-e úrbetegségtől (ami jellemzően az úrhajósokat sújtja). Sosem jártam még a nyílt tengeren, így a testem sem esett még át efféle próbán. Ahogy azt sem tudtam, hogy alkalmasint életmentő lehet, ha az ember meg tudja kötni a vitorlakötelet.

A kapitány félrebillentette a fejét, mintha ki akarná üríteni a füléből a beléfolyt vizet, és a feje búbját vakargatta. – Legyél itt ma délután, és majd meglátjuk!

Mint kiderült, nem tartozom a lakosság tengeribetegsége erősen hajlamos 35 százalékába. Lelakoltam a kerékpárt, majd betelefonáltam a szerkesztőségbe, hogy idén nyáron már ne várjanak. A tulaj épp akkor ütött nyélbe egy nagyszabású bizniszt egy új jacuzziforgalmazóval. Ahogy teltek-

múltak a tengeren töltött fagyos hetek, többször is megkérdeztem magamtól, milyen mértékben hoztam ostoba döntést. Úgy hiányzott a meleg fürdő!

Gyorstalpalón kitanultam a csomók és felhúzó kötelek alapjait, tizenkét órát dolgoztam egyhuzamban a metsző hidegben, és büszkén hordtam a kapitánytól kapott hirtelensárga dzsekit. – Ez a legelső szín, ami szembetűnik, ha beleesnél a vízbe – magyarázta biztatóan.

A kapitány ízig-vérig tengeri medve volt. Öt kedvenc pizzafeltétje mind a tenger ajándéka volt (lényegében megfelelt egy tésztára pakolt haltálnak), és bármikor megmutatta, merre van észak, álljon bár egy szárazföldi szerszámbolt kellős közepén. Huszonöt éve hajózott a húsavíki Hildur fedélzetén, ügyfeleit hol bálnalesre vitte, hol kellemes kirándulásra.

E vakszerencse hozta első hajóskalandomtól fogva nyaranta a Hildur kajütje lett a menedékem. Minden év május elején Húsavíkba utaztam, hogy a kapitány legénységeként segítsem azokat a látogatókat, akik kétszázötven négyzetméternyi feszes vitorla alól akartak bálnát vagy lundát látni. Tavasztól ősziig mindennap ugyanazokat a vicceket és adomákat meséltük, ugyanazt a látóhatárt fürkészttük, amíg a bálnák ki nem úsztak az öbölből, hogy Izland térségéből a szélrózsa minden irányába szétrajzzanak.

Az első tengeri utazásom egybeesett azzal, hogy első ízben lehettem tanúja, Izland milyen furcsa elegye a marginalizált létnek és a globális központnak. A jóra való turisták kérdései hol zavarba hoztak, hol enyhén sértőnek érződtek – például amikor valaki azt firtatta, hogy van-e elég tanult izlandi a működőképes kormányzáshoz. Mintha mindenkinek előre gyártott elképzelése lett volna az „izlandiságról”. Izland mint idegen bolygó. Izland mint jégsivatag. Izland mint drága játszótér. Izland mint viking erőd. A kapitánnyal két bálnaszemle között néha megpróbáltuk kibogozni, a sokféle mítosz közül melyik lehet a legigazabb.

– A bálnák lebilincselik az emberi képzeletet – fejtegette egyszer a kapitány. – Elég egy röpke pillantás, és az emberek úgy érzik, már tudják is, milyen a bálna, a szájától a farka hegyéig.

Ezt Izland kapcsán is kijelenthetjük.

Ez a könyv úgy beszél el Izland történetét, hogy a nyugati történetírás kánonját is újra megvizsgálja. Ránézésre merész gondolat lehet globális történelemalakító jelentőséget tulajdonítani Izlandnak. Elvégre sosem rendelkezett hadsereggel. Egyszer sem lőtt rá másik országra. Sosem szőtt összeesküvést külföldi vezetők ellen, nem viselt proxyháborút, és semmiféle hegemon hatalomra sem formált jogot. Akkor mégis hogy hagyhatta rajta kézjegyet a nyugati történelmen? Ha az izlandiak nem lennének, senki sem jegyezte volna le az északi mitológiát és a skandináv királyok középkori történetét. Izland nélkül az egész világ – Angliától Egyiptomig – megúsztta volna a történelem egyik legpusztítóbb éhínségét, és a kényes egyensúly sem borult volna fel, elhozván a francia forradalmat. Az imperializmus elleni küzdelem egyik leghősiesebb bajnoka sem jött volna világra. Neil Armstrong nem gyakorolhatta volna földi keretek közt a holdra szállást. Nem kerülhetett volna sor a hidegháború egyik meghatározó sakkmérkőzésére. Sok évet kellett volna még várnunk arra, hogy valamelyik országban végre női államfőt válasszanak. Sőt, nem kizárt, hogy az észak-atlanti térség is a náci kezére került volna a II. világháború folyamán, aminek lehetséges következményeit aligha kell itt ecsetelnünk.

Új szemszögből mutatom tehát be Izland történetét, kitérve a híres és névtelen izlandiak hosszú sorára. A legfrissebb kutatásokból éppúgy merítek, mint az eddig figyelmen kívül hagyott narratívákból. A fejezetek egymásutánja elbeszéli Izland egészen rendkívüli történetét, amely ezerkétszáz évvel ezelőtt egy frusztrált viking kapitány letelepedésével indult, aki tehetségtelen navigátorának köszönhetően az Északi-Atlanti-óceán kellős közepén sodródott partra. Innentől fogva Izland már nem csupán a sarki csér költőhelye volt többé. Diplomata és muzsikuskok, tengerészek és harcosok nemzete sarjadt ki a

telepesekből, akikre egyszeriben hatalmas felelősség is hárult – és akik suttymban örökre megváltoztatták a földgolyó arculatát.

Hörður kapitánnyal örök barátság szövődött köztünk, és a kutatómunkámhoz is nagyban hozzájárult, hiszen eljuthattam vele Grönlandra, Norvégiába, Svédországba és Dániába is.

Első külföldi utunkra három évvel a nevezetes találkozásunk után került sor. Huszonvalahányan integettek nekünk a partról a ragyogó nyári napsütésben. Az első tiszt felesége csókokat dobott a kikötőből. A pillanat hevében még a közeli hot dogos standtól is odajött néhány turista, hogy csatlakozzon az ünnepélyes búcsúzkodáshoz. Eloldottuk a hajókötelet, és már siklott is tova a bárkánk, mialatt a kapitány öt éves kislánya a távolsággal együtt növekvő hangerővel kiabált – már-már attól tartottam, szívrohamot kap: Szia! Szia! Szia!

A tengeren az élet szimpla, egyszersmind hihetetlenül kiszámíthatatlan. Egyedül az aggodás az, ami állandó – milyen szelünk, milyen időnk lesz? Jó hátszéllel akár nyolc tengeri mérföldet is megtehetünk – a kedvezőtlen széljárás és tengeráramlás akár négy vagy öt csomóra is csökkentheti a sebességünket. Az idő is furcsán csordogál, nem annyira órákban mérjük, mintsem a vízben fáradsággal megtett távolság alapján. Márpedig a víztükör végelethetetlen távolságban feszült előttünk minden irányban, nap nap után. Víz. Víz. Víz. Szárazföld!

Így értük el úticélunkat: Grönland partjait. Utasainkat itt körbevittük a világ leghosszabb fjordja, a Scoresbysund körül, amely a világ egyik legkiterjedtebb olyan természetvédelmi területe, amelyben nem tett még kárt a tömeges turizmus. Grönland masszív jégtakarójának széléről megannyi hatalmas jégtömb válik le. A nyár vége felé az olvadt jég hatására a tengervíz sótartalma oly mértékben csökken, hogy akár tésztát vagy krumplit is főzhetünk benne. A hajó botcsinálta kuktajaként még mosogatásra és kenyérsütéshez is felhasználhattam a tenger vizét, alig győztem dagasztani a „tengervizes cipót”. Hörður kapitány a hajmeresztően sós alapíz ellenére lelkesen fogyasztotta a kenyeremet, elvégre a spórolás mindenképp felett!

Ugyanezen okból kifolyólag a derék kapitánynak nehezére esett szótlanul néznie a vakációzó ügyfeleket. Zavarta a fedélzeten tapasztalható bémész semmittevés. Azoknak, akik nem kattogtattak mániákusan, nem kötögettek megszállottan, és más hasznos elfoglaltságot sem találtak maguknak, mindenféle feladatokat adott. A nyolcnapos turnusok végére jellemzően minden utas kapott valamiféle tengerészeti megbízást, amiről este a jéghegyszemle, reggel a horgonyszedés alkalmával kellett beszámolnia.

A meglátogatott fjordok és a megmászott hegyek többnyire két névvel is büszkélkedhettek: az első európai térképészek korából származó, illetve a helyi inuitok által használt megnevezéssel. Az utóbbiak leíró jellegűek – a vörös hegy fjordja vagy az ikercsúcs-hegyhát –, aminek köszönhetően a helyiek szóbeli eligazítással siethetnek a látogatók segítségére. Európai térképeink ugyanakkor rég eltávozott, zord felfedezőknél és tengerészeknél állítanak emléket, akik vagy saját magukról és édesanyjukról, vagy az általuk (névleg) tisztelt személyekről keresztelték el a földrajzi nevezetességeket. Carlsberg-fjord. Liverpool-föld. Charcot-öböl. Egy angol bálnavadász hajó, amely évszázaddal ezelőtt rótt a partmenti vizeket, az utolsó fedélzetsúrolóig bezárólag mindenkiről elnevezett valamit.

Ez a kettősség egyidős Grönlanddal, melynek neve a helyi nyelven Kalaallit Nunaat – egyszerűen „emberek földje” (határellenőrzéskor is ezt pecsételik bele az útlevélbe). Vörös Erik, miután száműzték Izlandról, hű kísérelővel maga alapította meg az első európai kolóniát Grönlandon, és stílszerűen Eriksfjordnak nevezte el. Erik csapatának egészen rendkívüli tagja volt Izland történetének egyik legnagyobb felfedezője, egy Guðrið Thorbjarnardóttir nevű nő.

Röviddel azután, hogy Grönland délnyugati részén megalapították Eriksfjordot, Guðrið fülébe jutott a szóbeszéd, hogy a tenger túlsópartján dúsan termő erdőségek terülnek el ott, ahol az utolsó térkép nyugati része is véget ér. Két kudarcos kísérletet követően Guðriðnek végül sikerült átkelnie a nyugatra eső víztömegben, habár mindegyik próbálkozásért egy-egy férjjel fizetett. Mégis ötszáz évvel Kolumbusz előtt észak-amerikai földre lépett, ahol világra is hozta az első európai származású amerikaiakat.

Az izlandiak azonban némiképp csalódtak a lakatlan Amerikában, és ejtették a gyarmatosítási projektet, így az irtatlan kontinens újabb nyolc évszázadra visszamerült a feledésbe. Guðrið vakmerőségét is jóformán kitörölték a történelemkönyvekből. Később visszahajózott Európába, és Rómába utazott. Élete alkonyán hazatért az izlandi tanyájára, itt is érte a halál. Az újvilági telepések kihaltak, a telep elenyészett, és mindent beborított a fűtakaró.

Amikor Hörður kapitánnyal két hónap múlva visszatértünk a honos kikötőnkbe, ugyanaz a tömeg fogadott bennünket integetve – mintha egész idő alatt ott vártak volna.

A tengeren, ahol mindennap ezernyi veszély és fordulat leselkedik ránk, két hónap igen hosszú idő. De amikor visszatértem az átmenetileg magam mögött hagyott mindennapok körforgásába, a felhőkarcoló méretű jéghegyek és a portyázó jegesmedvék emléke egyre kevésbé tűnt nemrég szerzett tapasztalatok lenyomatának – sokkal inkább éreztem mindezt egy bogaras elme élethű hallucinációjának. Mivel térképek, műholdfelvételek és fényképek sokasága állt rendelkezésemre, én könnyen felidézhettem, merre jártunk. Azt viszont aligha tudjuk elképzelni, mit érezhetett az évek múltán Izlandra visszatérő Guðrið, aki mindhiába próbálta meg elmesélni honfitársainak a nagy tengeren túl fekvő, soha senki más által nem látott kontinensen szerzett élményeit.

E lapokon Guðrið történetét is megkíséreljük kibogozni és visszaállítani az őt megillető helyre, Izland történetének megannyi más kulcsmomentumával együtt, amelyeket korábban mellőztek, netán el is felejtettek. Ha meg akarjuk érteni Izland jelentőségét, egyes hős felfedezők, a különös sakkzseni vagy a nemesszívű normann harcos közkedvelt mítoszait is át kell értékelnünk – ám cserébe olyan történelmi tablót kapunk, amely nemcsak árnyaltabb, de jóval részletgazdagabb is. S talán nem meglepő, hogy utunk egy hajóval veszi kezdetét.